

Emilia Karwasińska

Biblioteczne usługi wydawnicze – nowa rola biblioteki naukowej

Wprowadzenie

Działalność wydawnicza to jedno z podstawowych zadań uczelni wyższych realizowanych w celu upowszechniania wyników badań naukowych. Klasyczny model publikowania (prowadzony przez wydawnictwa uczelniane) polega na procesie selekcji, recenzji, redakcji, korekty, a wreszcie dystrybucji głównie czasopism i monografii, czyli formalnych środków komunikacji w nauce. Borgman (2007) charakteryzuje publikowanie, pisząc, że „publikacja występuje, wtedy gdy dokument zostanie upubliczniony z zamiarem odczytania go przez innych” (s. 48). Podkreśla także, że komunikacja w nauce ma szerszy wymiar, gdyż „obejmuje formalne i nieformalne działania związane z użytkowaniem i rozpowszechnianiem informacji, za pośrednictwem kanałów publicznych i prywatnych” (s. 48). Rozwój nowych technologii internetowych daje naukowcom możliwość popularyzacji wyników prowadzonych badań poprzez korzystanie z nieformalnych środków komunikacji w nauce, takich jak np. osobiste strony internetowe, blogi, fora, profile w mediach społecznościowych. Nowe media nie zastępują tradycyjnych sposobów komunikacji naukowej, lecz wspierają je w procesie upowszechniania nauki (Kulczycki, 2012).

W ostatnich dwóch dekadach wpływ na szerokie upowszechnianie nauki w cyberprzestrzeni mają nie tylko nowe technologie komunikacyjne, ale również dynamiczny rozwój idei otwartego dostępu (OD). Jej głównym założeniem jest to, aby publikacje finansowane ze środków publicznych były dostępne bezpłatnie i bez technicznych ograniczeń dla wszystkich zainteresowanych. Peter Suber (2014) precyzuje, że „literatura w otwartym dostępie ma postać cyfrową, jest

dostępna online, a także bezpłatna i wolna od większości ograniczeń prawnoautorskich i licencyjnych” (s. 20). Otwartość w nauce spowodowała, że autorzy publikując swoje badania w czasopismach wydawanych w modelu OD¹, zyskują większe prawa do dysponowania swoimi publikacjami², co w konsekwencji umożliwia im autoarchiwizację tekstów w repozytoriach, a także dzielenie się nimi w sieci poprzez nieformalne kanały komunikacji.

Dotychczasowy zamknięty model komunikacji ustępuje miejsca otwartemu dzieleniu się efektami swojej pracy, wynikami badań, pomysłami i opiniami, gdyż w krótkim czasie szybko procentuje to zdobyciem „popularności” w środowisku naukowym. Popularność można rozumieć jako zwiększanie cytowalności, osiąganie wyższych wskaźników altmetrycznych, łatwość w nawiązywaniu współpracy w międzynarodowych zespołach badawczych czy pozyskiwanie środków grantowych na prowadzenie badań.

W strategię rozwoju otwartej nauki, rozumianej jako nauka wykorzystująca OD, od samego początku włączają się biblioteki naukowe, których misją jest wspieranie procesów tworzenia, dokumentowania, rozpowszechniania i przechowywania wiedzy. Bibliotekarze oferują naukowcom dostęp do literatury i źródeł niezbędnych do prowadzenia badań, ale także wspierają promowanie dorobku naukowego i potencjału wydawniczego uczelni. W ten sposób od ponad dwóch dekad realizują zadania związane z digitalizacją oraz prowadzeniem bibliotek cyfrowych i repozytoriów.

Jednymi z pierwszych projektów bibliotecznych obejmujących swoim zakresem digitalizację i dystrybucję czasopism są utworzone w 1995 roku HighWire Press na Uniwersytecie Stanforda oraz Project MUSE realizowany na Uniwersytecie Johnsa Hopkinsa. W Polsce pierwsze biblioteki cyfrowe obsługiwane przez pracowników bibliotek zaangażowanych w proces digitalizacji, opracowania, udostępniania książek i czasopism powstały pod koniec lat 90. ubiegłego

.....
¹ W Directory of Open Access Journals (DOAJ: <https://doaj.org/>) zarejestrowanych jest 11 364 tytułów czasopism wydawanych zgodnie z ideą OD.

² Ponad 6000 czasopism zarejestrowanych w DOAJ udostępnia artykuły na podstawie otwartych licencji Creative Commons. 79% wydawców zarejestrowanych w portalu Sherpa/Romeo pozwala autorom na archiwizowanie artykułów przyjętych do publikacji w innych archiwach, <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/statistics.php?la=en&fIDnum=|&mode=simple>.

wieku. Obecnie, według statystyk Federacji Bibliotek Cyfrowych (<http://fbc.pionier.net.pl/pro/>), platform tych jest już ponad sto. Bibliotekarze, koordynując także proces wdrażania repozytoriów instytucjonalnych, zaangażowali się w promowanie otwartej nauki, prowadzenie specjalistycznych szkoleń oraz prezentacji, wskazywanie korzyści wynikających z szerokiego i szybkiego upubliczniania wyników badań (Rychlik & Karwasińska, 2011).

Wiedza i doświadczenie w zakresie digitalizacji i opracowania obiektów cyfrowych, a także tworzenia otwartych repozytoriów, przyczyniły się do realizacji kolejnej potrzeby środowiska uczelnianego – prowadzenia przez bibliotekarzy szerokiego wachlarza usług związanego z publikowaniem. Obecnie w bibliotekach na świecie obserwujemy ich dynamiczny rozwój (Lippincott, 2015) chociażby przy zarządzaniu platformami wydawniczymi elektronicznych czasopism, monografii, materiałów konferencyjnych (Hahn, 2008).

W niniejszym tekście omówię biblioteczne usługi wydawnicze, które doskonale wpisują się w modele wydawnicze typu non-profit, atrakcyjne zwłaszcza dla nauk społecznych i humanistycznych. Charakter tych usług zostanie doprecyzowany poprzez prezentacje międzynarodowych projektów wspierających elektroniczne procesy wydawnicze czasopism i monografii, w które są zaangażowane biblioteki, a także zaprezentowany zostanie model usług wydawniczych prowadzonych przez Bibliotekę Uniwersytecką Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Biblioteczne usługi wydawnicze – rosnące zadanie dla bibliotek

Nowa rola biblioteki naukowej jako dostawcy usług wydawniczych ma bardzo duże znaczenie we wspieraniu otwartych modeli publikowania badań. Bibliotekarze będąc zaznajomieni z aktualnymi zasadami prowadzenia działalności wydawniczej, stają się w tym zakresie doskonałymi partnerami dla uczelni. Wykorzystywanie doświadczenia nie oznacza bynajmniej zastępowania bądź umniejszania roli wydawnictw uczelnianych, lecz wyraża się w oferowaniu radom redakcyjnym bądź autorom artykułów czy monografii zestawu usług alternatywnych, uzupełniających tradycyjną działalność wydawnictwa.

W Stanach Zjednoczonych działalność wydawnicza bibliotek stała się tak zaawansowana, że w 2012 roku pod auspicjami Instytutu Educopia w Atlancie (ang. Educopia Institute) powołana została Koalicja Wydawnicza Bibliotek (ang. Library Publishing Coalition, LPC), czyli niezależne, społeczne stowarzyszenie działające na zasadach członkostwa. Misją LPC jest wspieranie rozwoju innowacyjnych i zrównoważonych usług wydawniczych w bibliotekach akademickich i naukowych, a także pomoc dla badaczy w procesie tworzenia, rozwijania i rozpowszechniania wiedzy. LPC prowadzi ukierunkowane badania, skupiając się na tematyce o szczególnym znaczeniu dla społeczności bibliotecznych, obejmującej zagadnienia kosztów, personelu i sposobów, w jaki biblioteki finansują swoje usługi.

Ustalenia terminologiczne

W literaturze przedmiotu oraz w programach bibliotek prowadzących usługi wydawnicze można spotkać się z używanymi wymiennie terminami: działalność wydawnicza bibliotek, biblioteczne usługi wydawnicze, wsparcie wydawnicze (ang. *library publishing*, *library publishing services*, *publishing support*). Warto przytoczyć w tym miejscu definicję działalności wydawniczej, wprowadzoną właśnie przez LPC, która określa ją jako: „zbiór działań prowadzonych przez biblioteki uczelni wyższych, mających na celu wspieranie tworzenia, rozpowszechniania, oraz przechowywania prac naukowych, twórczych i/lub edukacyjnych” (Library Publishing Coalition, 2016). Dalej doprecyzowuje się, że „w ujęciu ogólnym, działalność wydawnicza bibliotek wspomaga procesy twórczości naukowej, prezentując oryginalne prace niedostępne wcześniej i stosując system weryfikacji w odniesieniu do publikowanych treści – zarówno przez proces recenzowania, jak i przez ocenę instytucjonalną” (Library Publishing Coalition, 2016). Usługi te różnią się od tradycyjnego modelu usług wydawniczych i są ukierunkowane na OD i wspieranie nieformalnych form komunikacji naukowej. W ten sposób „działając zgodnie z podstawowymi wartościami bibliotekarstwa i opierając się na tradycyjnych umiejętnościach bibliotekarzy, usługi te różnią się od innych dziedzin wydawniczych, poprzez preferowanie otwartego

dostępu na rzecz rozpowszechniania wiedzy, jak również chęci wspierania nieformalnych i eksperymentalnych form komunikacji naukowej oraz możliwości zmiany w istniejącym stanie rzeczy” (Library Publishing Coalition, 2016).

Przez biblioteczne usługi wydawnicze należy zatem rozumieć: usługi świadczone przez biblioteki w zakresie publikowania oryginalnych, zweryfikowanych, wcześniej nieudostępnianych tekstów naukowych i edukacyjnych, w celu szerokiego upowszechniania wiedzy, poprzez wspieranie otwartych modeli wydawniczych, z wykorzystaniem nowoczesnych, nieformalnych środków komunikacji w nauce.

Przegląd badań

O zwiększającej się roli wydawniczej bibliotek akademickich świadczą trzy ostatnio wydane raporty z badań sprawdzających ich poziom i rozwój. Jedno z pierwszych badań zostało przeprowadzone w 2007 roku przez amerykańskie Stowarzyszenie Bibliotek Naukowych (ang. Association of Research Libraries, ARL). Potwierdziło ono szybki rozwój usług wydawniczych w bibliotekach naukowych. Pod koniec 2007 roku 43% z 80 bibliotek będących członkiem ARL zgłosiło świadczenie usług wydawniczych, a kolejne 21% było w trakcie ich planowania. Tylko 36% instytucji-respondentów nie zgłosiło aktywności w tej dziedzinie. Biblioteki te publikują prace różnego rodzaju, ale koncentrują się głównie na czasopismach, materiałach konferencyjnych i monografiach, zwłaszcza w wersjach elektronicznych. W raporcie podkreślono, że usługi wydawnicze winny stać się normą w bibliotekach naukowych, ponieważ ich zakres jest zgodny z kulturą usług biblioteki naukowej (Hahn, 2008).

Wnioski płynące z raportu międzynarodowej Koalicji Bibliotek i Instytucji Naukowych Działających na Rzecz Otwartego Dostępu SPARC (ang. Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition) z 2012 r. pokazały także, że usługi publikowania materiałów uczelnianych to dziś wiodące zadanie dla bibliotek naukowych. Z badań przeprowadzonych w latach 2010–2011 wynika, że 55% amerykańskich bibliotek akademickich rozwija lub oferuje biblioteczne usługi wydawnicze (Mullins et al., 2012).

Prezentację zestawu wniosków i zaleceń dotyczących efektywnej współpracy między bibliotekami i wydawnictwami uczelnianymi zawiera raport Association of American University Presses (AAUP) pt. *Press and Library Collaboration Survey* (2013). Stworzono go na podstawie wywiadów prowadzonych w latach 2012–2013 między członkami AAUP i ARL. W raporcie AAUP wykazano, że biblioteczne usługi wydawnicze wykazują tendencję wzrostową. Ponad 65% respondentów uważało programy wydawnictw bibliotecznych za coraz ważniejsze, 62% zaś zgodziło się co do kwestii, że działalność wydawnicza powinna stanowić obszar działań biblioteki akademickiej. Prawie wszyscy ankietowani dostrzegli potrzebę wspólnego zaangażowania wydawnictw i bibliotek w sprawy publikacji naukowych, w tym w kwestie otwartego dostępu, dozwolonego użytku czy praw autorskich (AAUP Library Relations Committee, 2013).

Watkinson (2015) przeprowadził analizę współpracy między biblioteką a wydawnictwem w uczelniach amerykańskich. Doskonałym przykładem realizacji takiej dwustronnej i długoletniej strategii jest współpraca realizowana na Uniwersytecie Purdue. W 2013 r. na platformie Purdue e-Pubs opublikowano około 25 książek i 15 czasopism (wiele z nich tylko w ogólnodostępnym elektronicznym formacie). Zgodnie z oczekiwaniami społeczności akademickiej wzbogacono plan działań o nieformalne środki publikacji, takie jak raporty techniczne, materiały konferencyjne oraz sprawozdania (Watkinson, 2015).

W działalność wydawniczą włączyły się także biblioteki kanadyjskie, m.in. poprzez realizację krajowego programu „Synergia”. Otrzymując dofinansowanie, świadczą darmowe usługi hostingowe oraz wsparcie techniczne przy tworzeniu czasopism elektronicznych (Shearer, 2010). W Australii również realizowanych jest wiele projektów z udziałem bibliotek (Missingham & Kanellopoulos, 2015), wśród których na uwagę zasługuje UTS ePress – platforma wydawnicza Uniwersytetu Technicznego w Sydney (ang. University of Technology Sydney, UTS), wiodącego wydawcy czasopism w otwartym dostępie (Harboe-Ree, 2007). Na platformie publikowane są także książki, materiały konferencyjne i czasopisma studenckie. Wsparciem technicznym w zakresie publikowania prac naukowych zajmują się wyspecjalizowani eksperci z biblioteki UST.

Analizę porównawczą oraz identyfikację bibliotecznych usług wydawniczych ułatwia także wydawany przez PLC Katalog Dzia-

łałości Wydawniczej Bibliotek (ang. Library Publishing Directory). Najnowsze wydanie z 2016 roku rejestruje programy wydawnicze realizowane w latach 2014–2015 przez ponad 100 bibliotek, nie tylko ze Stanów Zjednoczonych i Kanady, ale także z Australii, Wielkiej Brytanii, Szwecji i Rumunii (Lippincott, 2015).

W Europie temat nie jest tak powszechny jak w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie czy Australii, chociaż pojedyncze inicjatywy z udziałem bibliotek są widoczne, np. w Niemczech na Uniwersytecie Göttingen wydawnictwo jest częścią oddziału bibliotecznego Electronic Publishing, gdzie prowadzone jest repozytorium i usługa jego integracji z katalogiem bibliotecznym, świadczone są także usługi konsultingowe na rzecz całej uczelni, a także usługi marketingu i dystrybucji (Bargheer & Schmidt, 2008).

Zakres i aspekt organizacyjny bibliotecznych usług wydawniczych

Z analizy przywołanych raportów wyłaniają się zalecenia dla bibliotek planujących wdrożyć nowy model usług. Optymalna organizacja działalności wydawniczej biblioteki powinna zapewnić odpowiednią proporcję między strategicznymi działaniami biblioteki akademickiej – gromadzeniem, opracowaniem i udostępnianiem zbiorów – a nową funkcją – kompleksowym wspieraniem procesów publikowania. Podstawowym przedmiotem usług jest publikacja elektroniczna czasopism i monografii. Zakres ten jednak zwiększa się i obejmuje także nieformalne środki komunikacji, takie jak materiał konferencyjny, raport techniczny czy sprawozdanie. Zaczynają być popularne także w obszarze publikowania czasopism redagowanych przez studentów lub doktorantów, a także materiałów edukacyjnych. Doskonałym przykładem na współpracę bibliotek w zakresie publikowania otwartych podręczników jest projekt „Open SUNY Textbooks” powstały z inicjatywy bibliotek Uniwersytetu Stanowego w Nowym Jorku (Oberlander, 2015).

W ustaleniu zakresu usług należy wziąć pod uwagę, że proces wydawniczy uzależniony jest od oczekiwań uczelni. Działanie biblioteki ma uzupełnić lukę w tradycyjnym systemie wydawniczym realizowanym przez wydawnictwa uczelniane, a nie je powielać. W tym

celu należy przeprowadzić analizę i ustalić obszary zaangażowania poszczególnych jednostek w działalność wydawniczą na własnej uczelni. Ważne jest więc przeprowadzenie konsultacji zarówno z władzami uczelni, jak i wydawnictwem uczelnianym oraz redakcjami czasopism. Dopiero po zidentyfikowaniu działań wszystkich podmiotów zaangażowanych w proces wydawniczy można ustalić program usług bibliotecznych uzupełniających całość. Ciekawym przykładem kompleksowej realizacji tego celu jest projekt „Jak osiągnąć sukces jako wydawca czasopisma” (ang. *Becoming a Successful Journal Editor*) podjęty w bibliotece Eastern Kentucky University. Zgodnie z wdrożoną metodą „Profesjonalnej Społeczności Uczącej”³ (ang. Professional Learning Community) na całym kampusie organizowano sesje, podczas których toczyły się otwarte dyskusje z redaktorami czasopism, prezentacje i szkolenia z obsługi platformy wydawniczej. Projekt okazał się sukcesem, a biblioteka określiła zakres swoich usług realizowany w ramach platformy wydawniczej „Encompass” wykorzystującej oprogramowanie „Digital Commons” (Edwards, Sizemore & Smith, 2013).

Rozpoczynając kreślenie programu usług wsparcia wydawniczego, na wstępie należy dokonać wyraźnego rozróżnienia działań w zakresie prowadzenia bibliotek cyfrowych, repozytoriów i platform wydawniczych. Wszystkie mają związek z publikowaniem, różnicę stanowi forma gromadzenia dokumentów. Biblioteki cyfrowe zasilane są głównie poprzez digitalizację prowadzoną przez dedykowane instytucje (biblioteki, archiwa), a repozytoria – poprzez proces autoarchiwizacji (autora samodzielnie deponującego swoje publikacje, także pre-printy). W przypadku platform wydawniczych publikowane są tam oryginalne wersje wydawcy, a odzwierciedlenie tradycyjnego modelu wydawniczego zapewnia prowadzony bezpośrednio na platformie proces przesyłania tekstu, recenzji i korekty. Repozytoria i biblioteki cyfrowe zawierają publikacje recenzowane, lecz same procesu recenzji nie prowadzą. Wszystkie wspomniane rodzaje platform są komplementarne i wzajemnie się uzupełniają.

.....
³ *Professional Learning Community (PLC) – Profesjonalna Społeczność Ucząca* (w domyśle: „koleżeńska współpraca”) zakorzeniona w strukturze organizacji na zasadzie współpracy, „przestrzeń”, w której ludzie stale rozwijają swoje zdolności do stworzenia pożądanego rezultatu, gdzie dba się o nowe myślenie i stałe rozwijanie umiejętności oraz uczy się, jak uczyć się razem: <http://edglossary.org/professional-learning-community/>.

Od bibliotekarzy oczekiwana jest biegła znajomość międzynarodowych standardów publikowania elektronicznego, zasad funkcjonowania otwartych modeli wydawniczych i aspektów prawa autorskiego. Odpowiednie kompetencje do organizowania tego rodzaju usług wydawniczych posiadają zwłaszcza pracownicy zaangażowani w proces digitalizacji, budowę repozytoriów instytucjonalnych. Zalecane jest uzupełnienie umiejętności w aspekcie wydawniczym (Mullins et al., 2012), a także ciągłe samokształcenie. Zarządzający w swoich budżetach powinni zaplanować środki na realizację tych działań. Największe fundusze są konieczne na uruchomienie usług, koszty ich prowadzenia już kształtują się na stałym niskim poziomie. Należy też czynnie angażować się w pozyskiwanie środków pozabudżetowych na realizację nowych zadań.

Do działań wydawniczych oferowanych przez biblioteki można więc zakwalifikować *usługi hostingu i wsparcia technicznego* zwłaszcza w zakresie implementacji oprogramowań typu open source, takie jak tworzone i rozwijane przez Public Knowledge Project (Open Journal Systems, Open Monograph Press, Open Conference Systems, Open Harvester Systems), a także komercyjne, np. Digital Commons (oprogramowanie oferujące funkcje tradycyjnego repozytorium instytucjonalnego oraz profesjonalnych usług specjalnych do zarządzania publikacjami).

Kolejny zakres działań dotyczy *wspomagania procesu recenzji*. Rolą biblioteki nie jest tu świadczenie usług oceny eksperckiej (ang. *peer review*), tylko udzielanie wsparcia technicznego w odpowiednim zabezpieczeniu plików zapewniającym przeprowadzenie anonimowej recenzji. Na redakcji spoczywa dotychczasowa rola określania jakości treści (Hahn, 2008). Bibliotekarze prowadzą *doradztwo i konsulting* w zakresie przenoszenia publikacji drukowanych na elektroniczne, a także w temacie prawa autorskiego, zwłaszcza wobec wprowadzenia otwartych licencji Creative Commons. Jednostki te realizują także współpracę z dostawcami usług dodatkowych, np. dystrybutorem identyfikatorów obiektów cyfrowych; prowadzą *szkolenia dla redakcji* z zakresu korzystania z platform; obsługują systemy antyplagiatowe; ubiegają się o numery ISSN lub ISBN; kontrolują metadane, publikują archiwalne numery czasopism; niektóre zajmują się także składem i projektami okładek.

Modele biznesowe budowane na podstawie działalności bibliotek

Komercyjny zamknięty model subskrypcji nie jest najkorzystniejszy w przypadku akademickich publikacji naukowych. Jeżeli uczelnia, w celu wydania elektronicznych wersji czasopism lub monografii, skorzysta z usług komercyjnego wydawcy, a ten będzie stosował zamknięty model wydawniczy, dojdzie do sytuacji wnoszenia powtórnej opłaty za dostęp do treści. Społeczność akademicka mogłaby dopiero po jej uiszczeniu skorzystać z wyników badań już raz sfinansowanych z budżetów instytucji lub w ramach grantów. Przykładem funkcjonowania takiego modelu na gruncie polskim jest współpraca wydawnictw uczelnianych z wydawcą bazy IBUK libra. Uczelnie podpisują umowy na opublikowanie elektronicznych wersji (głównie książek), a dostęp do kolekcji zamkniętych możliwy jest dopiero po wniesieniu opłaty licencyjnej przez biblioteki.

Z powodu ograniczeń budżetowych biblioteki nie mają możliwości zapewnienia środowisku akademickiemu dostępu do wszystkich najważniejszych zasobów naukowych. Problemy związane z modelem subskrypcyjnym dotyczą także ograniczania w udostępnianiu treści. Warunki licencyjne określają, że z zasobów mogą korzystać tylko uprawnieni użytkownicy, najczęściej tylko pracownicy i studenci danej uczelni. Tych natomiast dotyczą kolejne ograniczenia, np. odnoszące się do kopiowania treści czy zapisywania plików w przypadku publikacji elektronicznych. W literaturze przedmiotu sytuacja dotycząca wysokich cen zakupu elektronicznych źródeł określana jest mianem kryzysu cenowego (ang. *pricing crisis*), zaś problemy z ich udostępnianiem kryzysem uprawnień (ang. *permission crisis*) (Suber, 2003). Biblioteki subskrybując licencjonowane zasoby, uzyskują tymczasowy dostęp do ich treści, jednak nie przejmują plików na własność. Często z powodu braku środków finansowych tracą dostęp zarówno do aktualnych, jak i archiwalnych numerów. Nie mogą w ten sposób realizować zadań związanych z ochroną i długotrwałym przechowywaniem zbiorów (Suber, 2014). Panaceum na wyżej opisane problemy jest wdrożenie modeli alternatywnych. Bednarek-Michalska (2013) w swoim informatorze *Modele biznesowe otwartego publikowania naukowego* wyjaśnia zasady i zalety ich funkcjonowania, wymieniając m.in. model

funduszy gwarantowanych, model wsparcia instytucji oraz model wsparcia wolontariuszy, opłat za publikację artykułu czy opłat za dostarczanie rękopisu (Bednarek-Michalska, 2013).

Analiza rynku publikacji online wskazuje, że artykułów publikowanych w czasopismach OD jest coraz więcej, wzrost widoczny jest najbardziej w naukach ścisłych, szczególnie biomedycznych (Laakso & Björk, 2012). Gwałtowny rozwój tej formy udostępniania treści spowodowany został przyjęciem przez większość renomowanych wydawców naukowych modelu otwartego, z wykorzystaniem opłat od autorów, jako jednego z dodatkowych w strategii tych firm. Politykę taką wdrożył chociażby De Gruyter (w ten sposób publikuje już 435 tytułów czasopism), Elsevier czy Springer. Model pobierania opłat od autorów za publikowanie artykułów nie do końca się sprawdza, można w tym zakresie obserwować również spore nadużycia. Na przykład już w 2010 roku opłaty za proces przetwarzania artykułu wahały się między 8 a 3900 dolarów, średnio opłata ta wynosiła 904 dolary (Solomon & Björk, 2012), a dziś, chociażby w wydawnictwie Springer, ceny osiągają nawet 5000 dolarów. Model ten zaczyna być stosowany także w polskich czasopismach. Baza DOAJ (Directory of Open Access Journals) ma dziś zarejestrowanych 35 polskich periodyków pobierających opłaty od autorów. Ceny kształtują się na poziomie od 50 do 1000 euro za artykuł. Aby autorzy mogli skorzystać z takiego modelu publikowania swoich prac, muszą mieć zapewnione odpowiednie środki finansowe z budżetu uczelni bądź z grantów. O ile w przypadku nauk ścisłych regularnie pojawiają się możliwości finansowania, o tyle nauki społeczne i humanistyczne odczuwają w tym zakresie duże braki. Sytuację tę nazywa się wręcz kryzysem w naukach humanistycznych (Krzemińska, 2013), ponieważ reprezentanci tych dziedzin mają ograniczone środki na dzielenie się efektami swych prac, a wyniki ich badań są mniej widoczne i mniej cytowane. Rozwiązanie tego problemu może przynieść wdrożenie modeli biznesowych wspieranych przez budżety biblioteki. Biblioteki to instytucje non-profit, które nie muszą wykazywać się przychodami ze swojej działalności. Część swoich budżetów zamiast przeznaczać na subskrypcje źródeł, mogą przekazywać na organizowanie bądź włączanie się w procesy wydawnicze. Nie ma także ryzyka, że opłaty te będą niebezpiecznie rosły, ponieważ nie występuje tutaj zjawisko konkurencji. W ten sposób biblioteki

mogą realizować misję upowszechniania nauki oraz wspierać publikacje z nauk humanistycznych oraz dziedzin wąsko specjalistycznych. Ferwerda (2014) w swoim artykule wymienia model oparty na konsorcjach bibliotecznych, licencjach dla bibliotek (*freemium*) oraz na dotacjach bibliotecznych.

Model partnerskich dotacji bibliotecznych

Celem modelu dotacji zabezpieczającym przed nadmiernym wzrostem cen jest przekierowanie części budżetu bibliotek przeznaczonego na subskrypcje na pokrycie faktycznych kosztów publikacji. Przykładem projektu, który realizuje taki model, jest Otwarta Biblioteka Humanistyki (ang. Open Library of Humanities). Przeprowadzone badania pilotażowe wskazały, że sfinansowanie wydania 250 artykułów i 12 książek rocznie, przy współpracy z wydawnictwami i przy członkostwie 500 bibliotek, określa składkę członkowską na poziomie 700 dolarów (koszt wyprodukowania jednego artykułu to 2,80 dolarów). Gdyby w projekcie brało udział 1000 bibliotek, koszt ten będzie niższy o 350 dolarów (Open Library of Humanities, n.d.). W Stanach Zjednoczonych planowane jest wprowadzenie modelu dotacji instytucjonalnych, który polega na tym, że szkoły wyższe i uniwersytety mają zagwarantować finansowanie publikacji monografii danego wydziału ze środków statutowych i udostępnianie ich w trybie otwartym w formie cyfrowej. Autorzy programu podkreślają korzyści wynikające z podjęcia współpracy z bibliotekami akademickimi postrzeganymi jako partnerzy wydawnictw w kwestii gromadzenia, udostępniania, promocji i kreowania w coraz większej ilości otwartego dostępu do monografii (AAU & ALL, 2014).

Model freemium

Model ten nawiązuje do powszechnie stosowanej w biznesie internetowym zasady, że wersja podstawowa oprogramowania jest darmowa, a jeżeli użytkownik chce korzystać z wersji premium, to musi za nią zapłacić. Przychody ze sprzedaży wersji zaawansowanej pokrywają produkcję wersji podstawowej. Freemium jako nowy model finansowania otwartych publikacji elektronicznych dla nauk humanistycznych i społecznych polega na tym, że treści są dostępne dla każdego, ale pewne usługi dodatkowe (ang. *premium services*) tylko odpłatnie. W modelu tym zwiększa się rola bibliotek, ponieważ

wykupują i zarządzają pakietami usług zaawansowanych oraz udostępniają je swoim użytkownikom (Mounier, 2011). Jest on szansą na rozwój monografii w modelu otwartym.

Model ten jest szeroko realizowany we Francji. Tę formę współpracy rozpropagowało francuskie Centre pour l'édition électronique ouverte (Cléo: <http://cleo.cnrs.fr/>) obsługujące cztery francuskie ośrodki badawcze i uczelnie wyższe: CNRS, EHESS, Université de Provence i Université d'Avignon. W wyniku prac projektowych na początku 2011 roku powołano platformę OpenEdition (<http://www.openedition.org>) integrującą trzy platformy dystrybuujące czasopisma, materiały konferencyjne oraz blogi naukowe. Z czasem dodano na niej elementy premium, gdzie swobodny dostęp do informacji (np. pełne teksty artykułów i książek w open access) uzupełniony zostaje przez dodatkowe usługi dla bibliotek. Do najważniejszych skierowanych wyłącznie do bibliotek, kampusów, ośrodków badawczych zaliczamy dostęp premium do czasopism i serii książek. W odróżnieniu od czytelnika indywidualnego biblioteka nabywa prawa do bezpłatnego pobierania wyżej wspomnianych materiałów w formatach ePUB, PDF bez limitów i zabezpieczeń DRM. Zastosowane w systemie formaty UNIMARC i MARC21 pozwalają bibliotekom na automatyczne pobieranie opisów bibliograficznych do swoich katalogów lokalnych. Biblioteka może również liczyć na stałe wsparcie asystenta technicznego oraz pakiet szkoleń stacjonarnych i wirtualnych z zakresu tworzenia bądź administracji publikacjami elektronicznymi, obsługi programów komputerowych do zarządzania procesami redakcyjnymi oraz zasadami prowadzenia naukowych blogów akademickich. Składka biblioteki akademickiej obliczana jest na podstawie wskaźnika aktualnie zarejestrowanych pracowników i studentów uczelni PKB kraju przystępującego do współpracy. Wycena zostaje negocjowana indywidualnie z zainteresowanymi stronami. Należy podkreślić, że dwie trzecie uiszczanej przez biblioteki opłaty subskrypcyjnej przekazywana jest czasopismom lub wydawnictwom, które zdecydowały się przyjąć model freemium, zaś pozostała część pozwala Cléo utrzymywać i rozwijać platformę (Mounier, 2011).

Kolejnym przykładem jest projekt Open Book Publishers organizacji non profit założonej w 2008 roku przez niewielką grupę naukowców Uniwersytetu Cambridge. Celem, jaki sobie postawili, było doprowadzenie do zwiększenia widoczności wydawnictw akademickich oraz

ułatwienie dostępu do publikacji nauk humanistycznych i społecznych. Wydawca z jednej strony publikuje informacje o możliwości nabycia egzemplarzy drukowanych (cennik rozgranicza chociażby wydanie w twardej i miękkiej oprawie), płatny może okazać się także plik do pobrania – czy to w formacie PDF, czy w rozszerzeniach na urządzenia mobilne (ePUB, MOBI). Równocześnie czytelnik otrzymuje dostęp do darmowej wersji publikacji możliwej do przeczytania bezpośrednio ze strony internetowej.

Biblioteczne usługi wydawnicze w zakresie publikowania czasopism

Badania dotyczące stosunku pracowników naukowych do problematyki OD (Dallmeier-Tiessen et al., 2011) wykazują, że kategorią najbardziej otwartą na publikowanie w tym modelu są zwłaszcza pracownicy z nauk humanistycznych i społecznych. Równocześnie w tym samym badaniu znaleźć można odpowiedź na pytanie, dlaczego naukowcy często rezygnują z tej formy bądź publikują w niej tylko w ograniczonym zakresie. Jedną z głównych przyczyn jest konieczność uiszczania bardzo wygórowanych opłat oraz brak dostępnych źródeł finansowania na ich pokrycie (Dallmeier-Tiessen et al., 2011). Rozwiązanie tych problemów sugeruje John Willinsky (2015) z Uniwersytetu Stanforda, który współpracuje z Public Knowledge Project: „Pośród testowanych obecnie pomysłów jestem zwolennikiem idei tworzenia alternatywnych modeli współpracy wydawnictw bibliotek między grupami czasopism otwartego dostępu i bibliotekami, aby zapewnić profesjonalne wsparcie wydawnicze w oparciu o przekształcanie opłat subskrypcyjnych na opłacenie kosztów publikacji (...) W moim przekonaniu zespoły redakcyjne czasopism oraz społeczność ogromnie by skorzystały na nawiązywaniu partnerstwa z bibliotekami” (Eve & Willinsky, 2015).

Przykładem wsparcia tych procesów jest chociażby wspomniany projekt Otwartej Biblioteki Humanistycznej (ang. Open Library of Humanities, OLH), którego zadaniem jest technologiczne i merytoryczne wsparcie autorów oraz redakcji czasopism w procesach otwartego publikowania prac naukowych. Autor nie ma więc obowiązku uiszczania żadnych opłat za publikację, zaś wszelkie koszty

pokrywa za niego międzynarodowe konsorcjum bibliotek, które w ten sposób włącza się do procesu upowszechniania wiedzy. OLH prowadzi własną platformę wydawniczą obsługującą czasopisma naukowe z dyscyplin humanistycznych (językoznawstwo, kulturoznawstwo, filozofia, teologia i historia, politologia, socjologia, antropologia, film i nowe badania mediów, humanistyka cyfrowa) i sukcesywnie pozyskuje środki na jej rozwój. Dotacja z Fundacji Mellona pozwoliła na zbudowanie zrównoważonego modelu biznesowego dla wszystkich bibliotek partnerskich. Określono w nim, iż wszystkie artykuły naukowe udostępniane z platformy podlegać będą rygorystycznej weryfikacji. Muszą więc prezentować wysoką jakość, zawierać dokładny opis bibliograficzny, poprawny plik z pełnym tekstem, uruchomione narzędzia social media (Open Library of Humanities, n.d.).

Wydawnicza działalność usługowa realizowana w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu

Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu to prekursor wdrażania usług wydawniczych w polskich bibliotekach akademickich. Wypracowanie modelu musiało uwzględnić zadania realizowane już w środowisku bibliotek amerykańskich i skorelować je zarówno z działalnością rodzimego wydawnictwa naukowego, jak i rad redakcyjnych czasopism prowadzonych na uczelni. Bibliotece z założenia nie chodziło o przejmowanie funkcji i zadań wydawnictwa, ale o uzupełnienie brakującego ogniwa, w formie konsultingu i wsparcia otwartego oraz profesjonalnego publikowania elektronicznego. Na tym polu biblioteka miała już spore sukcesy, uruchamiając kilka lat wcześniej pierwsze repozytorium instytucjonalne zbudowane na systemie DSpace. W repozytorium powstały kolekcje czasopism nasycone głównie w ramach realizacji grantu ministerialnego na digitalizację archiwalnych numerów. Oprogramowanie zastosowane w repozytorium nie spełniało oczekiwań w zakresie publikowania czasopism, brakowało środowiska informatycznego do zarządzania procesem redakcyjnym periodyku, a także możliwości wprowadzenia np. identyfikatorów obiektów cyfrowych DOI (ang. Digital Object Identifier) czy modułu do deponowania bibliografii załącznikowej. Na wniosek

władz uczelni biblioteka podjęła się zadania uruchomienia platformy otwartych czasopism naukowych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – PRESSto (<http://pressto.amu.edu.pl/>).

Pierwszymi zadaniami grupy inicjatywnej było rozpoznanie tematu bibliotecznych usług wydawniczych oraz podjęcie decyzji dotyczącej wyboru oprogramowania, na którym oparta zostanie baza uniwersytecka. W tym celu wdrożono i przysposobiono najpopularniejszy system elektronicznej publikacji i prezentacji czasopism, tj. Open Journal Systems. W kolejnym etapie rozpoczęto opracowanie koncepcji prowadzenia platformy, która docelowo winna być gotowa na przyjęcie wszystkich elektronicznych czasopism wydawanych na uczelni. Przeprowadzono też analizę czasopism publikowanych przez uczelnię, z której wynika, że posiada ona ponad 100 tytułów, które wydawane są nie tylko przez główne Wydawnictwo Naukowe UAM, ale także przez wydawnictwa wydziałowe, a niektóre współwydawane razem z podmiotami zewnętrznymi. W takim przypadku wypracowanie optymalnego modelu współpracy nie było łatwe. Po licznych spotkaniach, konsultacjach i prezentacji założeń projektu, w których uczestniczyły redakcje i wydawnictwa, główne zasady funkcjonowania platformy zatwierdził oficjalnie Rektor Uczelni w drodze wydanego zarządzenia (Zarządzenie Nr 445/2015/2016 Rektora UAM z dnia 1 października 2015 roku w sprawie czasopism naukowych UAM oraz powołania uniwersyteckiej platformy czasopism elektronicznych PRESSto, 2015). Dokument ten określił między innymi odpowiedzialność biblioteki za ustanowienie polityki funkcjonowania platformy PRESSto oraz jej administrację i rozwój. Biblioteka Uniwersytecka ma zapewnić wsparcie zespołom redakcyjnym w obsłudze elektronicznej wersji czasopisma publikowanego na PRESSto, a także odpowiada za doradztwo i pomoc w przygotowaniu czasopism UAM do międzynarodowych standardów elektronicznych publikacji naukowych oraz wymogów najważniejszych baz indeksujących. W celu zapewnienia koordynowania tych działań powołano funkcję menedżera platformy. Zarządzenie określa także, że periodyki będą publikowane w modelu otwartego dostępu z wykorzystaniem licencji Creative Commons.

Główne cele, jakie mają zostać zrealizowane za pośrednictwem nowej platformy wydawniczej, to stworzenie profesjonalnych

czasopism elektronicznych, zwiększenie wskaźników wpływu czasopism, wzrost widoczności w sieci tytułów czasopism, artykułów, autorów, umiędzynarodowienie periodyków (indeksacja w międzynarodowych bazach, wzrost liczby potencjalnych zagranicznych autorów i recenzentów).

Już na początku procesu wdrożeniowego zdano sobie sprawę, że aby zyskać przychyłność rad redakcyjnych i doprowadzić do nawiązania współpracy z PRESSto, niezbędne stanie się umieszczenie tam pierwszego demonstracyjnego czasopisma, aby na jego przykładzie przedstawić korzyści wynikające z posiadania profesjonalnego czasopisma elektronicznego. Zdecydowano się więc na zaimplementowanie czasopisma „Biblioteka” – naukowego rocznika prowadzonego przez Bibliotekę Uniwersytecką. Podczas prezentacji argumentowano, że własny system do wspierania elektronicznego procesu redakcyjnego i prezentacji czasopism online ma stanowić receptę na problem upowszechniania dorobku naukowego w przestrzeni wirtualnej. Platforma czasopism miała w krótkim czasie zaprocentować większą widzialnością artykułów naukowych w sieci, a czasopismom przynieść zwiększenie punktacji przy ocenie parametrycznej. Za sprawą interoperacyjności w prowadzeniu platformy dane bibliograficzne miały być indeksowane w wielu systemach agregujących i bazach danych. Równie ważnym i dla wielu redakcji atrakcyjnym argumentem miał być fakt całkowicie bezpłatnego wsparcia administracyjno-metodycznego Biblioteki Uniwersyteckiej. Do końca grudnia 2015 roku na platformie PRESSto zostało zaimplementowanych 40 tytułów czasopism wydawanych lub współwydawanych na UAM z nauk humanistycznych i społecznych.

Do podstawowych zadań podejmowanych w zakresie realizacji bibliotecznych usług wydawniczych należą:

Administracja platformą wydawniczą PRESSto i jej zrównoważony rozwój

Menedżer platformy jest jednocześnie jej superadministratorem, a więc posiada największe uprawnienia. Usługi hostingowe prowadzi Centrum Zarządzania Infrastrukturą i Projektami Informatycznymi Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Miało to zagwarantować, iż dane przechowywane na platformie będą należycie zabezpieczone. Uzyskano też gwarancję przygotowywania regularnych backupów

bazy oraz wsparcia biblioteki przy migracji do nowych wersji oprogramowania.

Pozostałych czynności przysposobienia platformy podjęli się bibliotekarze, którzy w ten sposób wykorzystali zdobyte wcześniej umiejętności informatyczne w zakresie tworzenia indywidualnego arkusza styli, modyfikacji kodu otwartego oprogramowania i tworzenia elementów graficznych nadających indywidualny charakter systemowi.

Tworzenie i konfiguracja indywidualnej instancji czasopisma

Deklaracja przystąpienia czasopisma do PRESSto polega wyłącznie na wypełnieniu elektronicznej ankiety aplikacyjnej. To w niej redaktor naczelny lub wyznaczona przez niego osoba wybierają wariant współpracy w systemie. Redakcja ma do wyboru dwie opcje – uruchomienie pełnego elektronicznego procesu redakcyjnego, a więc przeniesienia do sieci całej działalności wydawniczej, w tym: rejestracji złożonej propozycji artykułu, zdalnej recenzji, procesu korekty technicznej, składu, lub wyłącznie publikację ostatecznej, złożonej wersji dokumentu. Tę drugą formę wybrała do tej pory większość redakcji.

Oczekiwane jest także przesłanie okładki ostatniego numeru czasopisma bądź jego logo, na podstawie którego bibliotekarz przygotowuje graficzny układ podstrony czasopisma, korzystając w systemie z arkusza styli. Z uwagi na fakt, iż Open Journal Systems dopuszcza wprowadzanie wielu wersji językowych, może to pomóc w szerokim rozpropagowaniu czasopisma, także poza granicami kraju. Dodatkową korzyścią związaną z posadowieniem systemu w infrastrukturze uniwersyteckiej jest otrzymanie indywidualnej domeny czasopisma.

Prowadzenie szkoleń i konsultacji

Podczas szkolenia z przedstawicielami redakcji menedżer platformy raz jeszcze przedstawia korzyści wynikające z posiadania czasopisma elektronicznego, popierając swoje słowa prezentacją przyrastających statystyk wejść do systemu oraz liczby pobrań artykułów z konkurencyjnych czasopism. Omawia też podstawowe zasady współpracy, w myśl których po stronie redakcji czasopism oddelegowana zostaje osoba posiadająca na platformie status administratora. Odtąd do jej obowiązków należy będzie zakładanie nowego numeru,

wprowadzanie metadanych artykułów wraz z wgraniem ich pełnego tekstu oraz nadanie niepowtarzalnego identyfikatora obiektu elektronicznego DOI. Rolą biblioteki stanie się weryfikacja danych wprowadzanych przez administratora redakcji, w tym danych bibliograficznych, bibliografii załącznikowej, rejestracja numerów DOI, a także eksport metadanych do systemów i baz. W 2015 roku odbyło się 68 spotkań szkoleniowych (168 godzin) z redakcjami czasopism i wydawnictwami UAM. Specjalnie dla redakcji został uruchomiony dodatkowy serwis PRESStohelp, na którym zamieszczane są materiały szkoleniowe i inne pomoce.

Wprowadzanie i aktualizacja danych o czasopiśmie

Na podstawie ankiety aplikacyjnej dane są uzupełniane w systemie informatycznym. Menedżer platformy zakłada konta poszczególnym członkom rad redakcyjnych i naukowych. Jest także odpowiedzialny za konfigurację dodatkowych wtyczek informatycznych, takich jak panel szybkiego deponowania prac, statystyk Google Analytics, narzędzi czytelniczych do generowania bibliografii według najpopularniejszych stylów cytowania, eksportu XML i rejestracji numerów DOI, czy też uruchomienie narzędzi altmetrycznych. Po ukończeniu prac przygotowawczych i wgraniu elementów graficznych ustalony zostaje termin spotkania z radą redakcyjną.

Pomoc w aplikowaniu do bazy

Bibliotekarze nawiązując współpracę z redakcjami czasopism, wykorzystują doskonałą znajomość problematyki open access oraz praktycznego korzystania z licencjonowanych zasobów naukowych. W przypadku PRESSto doświadczenie to pomogło w pierwszych aplikacjach czasopism do baz DOAJ i SCOPUS. Bibliotekarz jest osobą kompetentną do rozpoznania oraz przedstawienia redakcjom czasopism aktualnych wytycznych w zakresie procesu ewaluacji, a w przypadku oczekiwania ze strony redakcji także jego koordynowania.

Doradztwo w zakresie prawa autorskiego

Chociaż tematyka licencji Creative Commons (CC) jest już coraz bardziej powszechna, to pierwsze miesiące funkcjonowania PRESSto wykazały, że redakcje wydawnictw uczelnianych oczekują wsparcia w zakresie ich wdrożenia. Przede wszystkim należało opracować

zaopiniowane przez uczelniany zespół radców prawnych i nadane w drodze zarządzenia rektora projekty umów pomiędzy autorem a uniwersytetem. Niezbędne stało się przeprowadzenie szkoleń redakcji w zakresie różnic między typami licencji oraz pomoc w podjęciu decyzji o wyborze tej optymalnej. Opracowano także „Przewodnik po licencjach CC” oraz „Wytyczne polityki wdrożenia licencji CC”. W 2015 roku redakcje 18 czasopism wdrożyły nowe umowy autorskie. Zwieńczeniem prac implementacyjnych stało się uwidocznienie informacji o zastosowanej licencji na stronie czasopisma oraz przy każdym opublikowanym artykule.

Indeksowanie

W lipcu została stworzona aplikacja umożliwiająca eksport metadanych z platformy PRESSto do bazy POL-index. Program przygotowano według aktualnych wytycznych ministerstwa (MNiSW, 2015) oraz wskazania operatora technicznego Index Copernicus International (POL-index, 2015). Łącznie do 13 października do POL-indexu zostały przesłane metadane ze 164 numerów z 24 czasopism. Dane z archiwum za ostatnie sześć lat wysłały redakcje z 12 czasopism. Dzięki tym działaniom periodyki te uzyskały dodatkowe punkty w ocenie czasopism naukowych prowadzonej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Wszystkie czasopisma są zarejestrowane w katalogu WorldCat, a dane tych, które zostały zakwalifikowane do bazy DOAJ, zostały również wysyłane. W planach jest także eksportowanie metadanych artykułów autorstwa pracowników uczelni do repozytorium AMUR.

Przydzielanie identyfikatorów obiektów cyfrowych

Bibliotece powierzono zadanie uruchomienia na uczelni cyfrowych identyfikatorów obiektów cyfrowych DOI (ang. *digital object identifier*). Do jej obowiązków należały: rozpoznanie tematu, nawiązanie kontaktu i przygotowanie dokumentów aplikacyjnych z dystrybutorem, wreszcie koordynacja procesu nadawania i aktywowania. Dzięki kampanii informacyjnej redakcje są świadome korzyści wynikających z jego nadania. Wszystkie artykuły (nawet archiwalne) opublikowane na PRESSto otrzymują niepowtarzalny, niezbywalny i zawsze aktywny link do metadanych i pełnego tekstu w przeciwieństwie do dotychczasowych praktyk zamieszczania czasopism na

wydziałowych stronach internetowych, które mogą zmieniać lokalizację fizyczną.

Kompleksowe wsparcie antyplagiatowe

Kolejnym działaniem biblioteki z zakresu prowadzenia usług wydawniczych stało się przygotowanie, nawiązanie współpracy, a wreszcie uruchomienie na PRESSto systemu antyplagiatowego. W tym celu wykorzystano usługę Crossref Similarity Check, opartą na jednym z najpopularniejszych międzynarodowych systemów iThenticate. Równocześnie rozpoczęto akcję informacyjną o znaczeniu wykorzystania tego narzędzia jeszcze przed publikacją nowego numeru czasopisma. Redakcja posiadając je, ponosi w pewnym sensie współodpowiedzialność za teksty udostępniane na platformie, gwarantuje ich autentyczność i respektowanie zasad prawa autorskiego. Biblioteka zaoferowała więc narzędzie, które nie nakłada na redakcje żadnych dodatkowych kosztów, zaś implementacja procentuje chociażby w procesach aplikowania do baz (DOAJ, SCOPUS) – gdzie posiadanie podobnych systemów jest jednym z kryteriów.

Wdrożenie narzędzi altmetrycznych

Dzięki temu, iż od kilku lat proces komunikowania w nauce zaczął wykorzystywać mniej formalne narzędzia społecznościowe, w których autorzy dzielą się efektami swoich prac, linkują do artykułów, opracowań i elektronicznych monografii, powstał do zagospodarowania obszar badania ich wpływu na popularyzację wiedzy. Wskaźniki altmetryczne uzupełniają cytowalność prac naukowych, pozwalają na analizę popularności artykułu bądź naukowca w sieci. Autor może na bieżąco sprawdzać komentarze na swoim blogu, liczbę wpisów na Facebooku czy odpowiedzi na zamieszczane tweety. W ten sposób popularność naukowca rośnie znacznie szybciej niż za pośrednictwem cytowań prac, na co czeka się niekiedy latami. Na uniwersyteckiej platformie czasopism uruchomiono możliwość dzielenia się informacjami o przeczytanych artykułach w kilkudziesięciu portalach społecznościowych, zaś do prezentacji wskaźników wykorzystano jeden z najpopularniejszych systemów Altmetrics, którego działanie wykorzystują takie firmy wydawnicze jak Taylor & Francis, LSE, Wiley czy Smithsonian. Biblioteka Uniwersytecka podjęła się nawiązania współpracy i wdrożenia systemu oraz jego

implementacji na platformie PRESSto. Autor może więc poznać aktualny wskaźnik oraz błyskawicznie przejść do profili społecznościowych, linkujących bądź komentujących jego pracę.

Raporty statystyczne

Efektom finalnym dobrze prowadzonej oraz wypromowanej platformy otwartych czasopism winny być przyrastające statystyki odwiedzin, widoczności oraz pobrań dokumentów. Open Journal Systems, na którym oparto PRESSto, ma wbudowane własne moduły statystyczne oparte na metodologii COUNTER. Dzięki temu są one jednoznaczne, a przede wszystkim spójne z podobnymi systemami w ponad 9000 instalacji systemu na całym świecie. Według ostatnich statystyk pełne teksty wszystkich artykułów z platformy PRESSto w 2015 roku były pobierane 22 247 razy. Najczęściej (2578 razy) pobierane były artykuły z czasopisma „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”. Należy podkreślić, że niektóre czasopisma zostały zaimplementowane na platformie pod koniec roku 2015. Chcąc pozyskać jeszcze dokładniejsze informacje o czytelnikach artykułów zdeponowanych na platformie czasopism, których brakuje w standardowym module statystycznym OJS, zaimplementowano dodatkowe statystyki Google Analytics, które pozwalają autorowi poznać typologię czytelników jego prac, przedział wiekowy i zainteresowania.

Korzyści

Czasopismo przystępując do platformy PRESSto, zyskuje: własne profesjonalne czasopismo elektroniczne; indywidualną wielojęzyczną instancję; zgodną z wymogami ministerialnymi politykę funkcjonowania czasopisma; natychmiastową indeksację zawartości przez Google Scholar; automatyczną aktywację identyfikatorów DOI, eksport metadanych do bazy POL-index, repozytorium AMUR, światowej bazy czasopism otwartych DOAJ; system ALTMETRICS; system antyplagiatowy CROSSCHECK; międzynarodowy standard opracowania metadanych; pełną informację statystyczną (raporty, liczba pobrań artykułów); możliwość publikowania tekstów w różnych formatach; dodatkowe narzędzia czytelnicze; możliwość prowadzenia wyłącznie wersji elektronicznej.

W najnowszej ocenie ministerialnej za 2015 r. wszystkie czasopisma UAM z PRESSto uzyskały równą lub wyższą liczbę punktów niż

w roku poprzednim. 27 tytułów czasopism z PRESSto zgłosiło się do oceny prowadzonej przez Index Copernicus International (ICI) i znalazło się na Journals Master List 2014 (ICI). Czasopisma, które zgłosiły się do oceny ICI, pozytywnie przeszły proces ewaluacji i prawie wszystkie uzyskały wyższą liczbę punktów niż w roku poprzednim. Najwyższą ocenę, już według nowego wskaźnika ICV (Index Copernicus Value), w wysokości 100 punktów (według poprzedniej metodologii 9 pkt) uzyskało czasopismo „Studia Romanica Posnaniensia”.

Usługi wydawnicze Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu są działaniami strategicznymi, ukierunkowanymi na promocję dorobku środowiska naukowego. Wyraźnie widać duże rozgraniczenie między typową pracą redakcyjną a bibliotecznymi usługami wydawniczymi, które to zadania doskonale się uzupełniają. Wydaje się, że już w pierwszym roku funkcjonowania platformy udało się wypracować optymalny model współpracy, w którym każda jednostka odpowiada za określony proces – redakcja czasopisma za selekcję i przyjmowanie tekstów oraz proces recenzji, wydawnictwa za korekty, skład i wydruk, biblioteka za publikowanie wersji elektronicznej i jej szerokie upowszechnienie z wykorzystaniem światowych standardów i narzędzi internetowych.

Zakończenie

Biblioteczne usługi wydawnicze to w Polsce temat nowy. Wydaje się jednak, że wielość korzyści wynikających z ich wdrożenia spotka się z przychylnością środowiska akademickiego. Działalność bibliotek wciąż ewoluuje i podlega przeobrażeniom. Kierunek zmian zapoczątkowały biblioteki amerykańskich, kanadyjskich i australijskich uczelni, które obok gromadzenia, opracowania i udostępniania zasobów bibliotecznych aktywnie wspierają swoje jednostki macierzyste w działaniach wydawniczych. Bibliotekarze podwyższają w tym zakresie swoje kwalifikacje zawodowe, zdobywają umiejętności techniczne i merytoryczne oraz wnoszą wartościowy wkład do naukowych procesów komunikacyjnych.

Strategia obsługi środowiska akademickiego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, realizowana przez Bibliotekę Uniwersytecką w myśl zasad wprowadzonych przez ruch open access, skupia się

na dwóch drogach – zielonej, polegającej na administracji instytucjonalnym repozytorium, oraz złotej – wspierającej funkcjonowanie czasopism otwartych. Obok nich coraz bardziej rozwija się także, oczekiwana przez przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych, koncepcja dotycząca publikowania otwartych monografii. W ostatnim czasie pojawiło się coraz więcej inicjatyw i projektów, które realizują otwarty, bezpłatny dostęp także do tych kolekcji. Jedną z nich uruchomiła Fundacja OAPEN (ang. Open Access Publishing in European Networks), której celem jest zapewnienie dedykowanych platform do wspierania kompleksowego procesu redakcji i publikacji recenzowanych książek z dziedzin nauk humanistycznych i społecznych w modelu otwartym. OAPEN prowadzi obecnie dwie platformy: Bibliotekę OAPEN (OAPEN Library, www.oapen.org) – centralną platformę wydawniczą książek open access – oraz Directory of Open Access Books (DOAB, www.doabooks.org), które indeksuje książki w otwartym dostępie. Fundacja świadczy również dodatkowe usługi dla wydawców i bibliotek w dziedzinie upowszechniania treści, zapewnienia jakości i ochrony zasobów cyfrowych.

Na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wdrożono pierwszy model bibliotecznych usług wydawniczych, które wspierają publikowanie elektronicznych wersji czasopism. Można przypuszczać, że już wkrótce temat ten stanie się powszechny i aktualny także w pozostałych uczelniach, które z otwartością przygotowują się na zagospodarowanie tego nowego obszaru działań, co spowoduje zwiększenie roli biblioteki oraz wsparcie upowszechniania i promocji nauk, zwłaszcza z dziedzin humanistycznych i społecznych.

Literatura

- AAU, & ALL. (2014). *Prospectus for an Institutionally Funded First-book Subvention*. Pozyskane z: <http://www.arl.org/storage/documents/publications/aau-arl-prospectus-for-institutionally-funded-first-book-subvention-june2014.pdf>
- AAUP Library Relations Committee. (2013). *Press and Library Collaboration Survey*. Pozyskane z: <http://www.aaupnet.org/resources/for-members/data-collection-and-analysis/library-press-collaboration-survey>

- Bargheer, M., & Schmidt, B. (2008). Göttingen University Press: Publishing services in an Open Access environment. *Information Services & Use*. IOS Press. doi: 10.3233/ISU-2008-0569
- Bednarek-Michalska, B. (2013). *Modele biznesowe otwartego publikowania naukowego*. *Informator dla polskich wydawców uczelnianych*. Wydawnictwa Zwarte Stowarzyszenia EBIB. Pozyskane z: http://open.ebib.pl/ojs/index.php/wydawnictwa_zwarte/article/view/111
- Borgman, C. L. (2007). *Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet*. Cambridge, Mass: The MIT Press. Pozyskane z: eBook Collection (EBSCOhost).
- Dallmeier-Tiessen, S., Darby, R., Goerner, B., Hyppoelae, J., Igo-Kemenes, P., Kahn, D., Stelt, W. van der. (2011). Open access journals – what publishers offer, what researchers want. *Information Services & Use*, 31(1–2), 85–91. Pozyskane z: https://www.researchgate.net/publication/261843587_Open_access_journals_--what_publishers_offer_what_researchers_want
- Edwards, L., Sizemore, L., & Smith, K. (2013). Publishing Open Access e-Journals: Leveraging an Outreach Opportunity. *Library Publishing Toolkit*, 197–206. Pozyskane z: http://works.bepress.com/linda_sizemore/9
- Eve, M. P., & Willinsky, J. (2015). Open access in humanities and social sciences. *College & Research Libraries News*, 76(3), 88–91. Pozyskane z: <http://crln.acrl.org/content/76/2/88.full>
- Ferwerda, E. (2014). Open access monograph business models. *Insights: The UKSG Journal*, 27(s1), 35–38. <http://doi.org/10.1629/2048-7754.46>
- Hahn, K. L. (2008). *Research Library Publishing Services New Options for University Publishing*. Pozyskane z: <http://www.arl.org/bm~doc/research-library-publishing-services.pdf>
- Harboe-Ree, C. (2007). Just Advanced Librarianship: The Role of Academic Libraries as Publishers. *Australian Academic & Research Libraries*, 38(1), 15–25. doi: 10.1080/00048623.2007.10721264
- Krzemińska, A. (2013). Nauki humanistyczne w kryzysie? Humanista na łódce. *Polityka*. Pozyskane z: <http://www.polityka.pl/tygodnik-polityka/nauka/1545889,1,nauki-humanistyczne-w-kryzysie.read>
- Kulczycki, E. (2012). Blogi i serwisy naukowe. *Komunikacja naukowa w kulturze konwergencji*. W: red. I. Sójkowska, *Materiały konferencyjne EBIB*, 22. Toruń: Stowarzyszenie EBIB. Pozyskane z: <http://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/2520>

- Laakso, M., & Björk, B.-C. (2012). Anatomy of open access publishing: a study of longitudinal development and internal structure. *BMC Medicine*, 10(124). doi: 10.1186/1741-7015-10-124
- Library Publishing Coalition. (2016). *What is library publishing?* Pozyskane z: <http://www.librarypublishing.org/about-us>
- Lippincott, S. K. (2015). *Library publishing directory 2016*. Pozyskane z: <http://www.librarypublishing.org/resources/directory/lpd2016>
- Missingham, R., & Kanellopoulos, L. (2015). *A decade of change: running a university E-Press*. IDS Project Press. Pozyskane z: <https://digitalcollections.anu.edu.au/handle/1885/10299>
- MNiSW. (2015). Komunikat Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 2 czerwca 2015 r. w sprawie kryteriów i trybu oceny czasopism naukowych. Pozyskane z: April 5, 2016, from http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2015_06/57d62136155875b12419981a-a086b9f9.pdf
- Mounier, P. (2011). Freemium as a sustainable economic model for open access electronic publishing in humanities and social sciences. *Information Services & Use*, 31, 225–233. doi: 10.3233/ISU-2012-0652
- Mullins, J. L., Murray-Rust, C., Ogburn, J. L., Crow, R., Ivins, O., Mower, A., et. al. (2012). *Library Publishing Services: Strategies for Success: Final Research Report*. Purdue University Press ebooks. Washington. Pozyskane z: from <http://wp.sparc.arl.org/lps/>
- Oberlander, C. (2015). Textbooks and Educational Resources in Library-Based Publishing. W: B. Maria & M. Furlough (Eds.), *Getting the Word Out: Academic Libraries as Scholarly Publishers* (s. 177–192). ACRL. Pozyskane z: <https://www.alastore.ala.org/detail.aspx?ID=11378>
- Open Library of Humanitie. (n.d.). *Library Partnership Subsidies (LPS)*. Pozyskane z: <https://about.openlibhums.org/2014/04/07/library-partnership-subsidies-lps/>
- Open Library of Humanities. (n.d.). *About OLH*. Pozyskane z: <https://www.openlibhums.org/site/about/>
- POL-index. (n.d.). *Wprowadzanie i edycja danych*. Pozyskane z: https://pbn.nauka.gov.pl/pci/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=118
- Shearer, K. (2010). *A review of emerging models in Canadian academic publishing*. doi: 10.14288/1.0077892

- Solomon, D. J., & Björk, B.-C. (2012). A study of open access journals using article processing charges. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63(8), 1485–1495. doi: 10.1002/asi.22673
- Suber, P. (2003). Removing the Barriers to Research: An Introduction to Open Access for Librarians. *College & Research Libraries News*, 64(February 2003), 92–94. Pozyskane z: <http://crln.acrl.org/content/76/2/88.full?sid=9902f30d-4df4-41ca-afe8-1d1502dd4f85>
- Suber, P. (2014). *Otwarty dostęp*. Pozyskane z: <http://www.bm.cm.uj.edu.pl/documents/21651741/56d5843c-2e99-43a2-a4bf-f34324a1b048>
- Watkinson, C. (2015). *From Collaboration to Integration: University Presses and Libraries*. Association of College and Research Libraries. Pozyskane z: <http://deepblue.lib.umich.edu/handle/2027.42/113231>
- Zarządzenie Nr 445/2015/2016 Rektora UAM z dnia 1 października 2015 roku w sprawie czasopism naukowych UAM oraz powołania uniwersyteckiej platformy czasopism elektronicznych PRESSto. (2015). Pozyskane z: <https://pracownicy.amu.edu.pl/dokumenty-uam/zarzadzenia-rektora/kadencja-2012-2016-rok-akad2.-20142015/zarzdzenie-nr-44520152016-rektora-uam-z-dnia-1-padziernika-2015-roku-w-sprawie-czasopism-naukowych-uam-oraz-powoania-uniwersyteckiej-platformy-czasopism>